

Osmanlı Devleti'nden Günümüze Uzanan Bir Ramazan Geleneği: Zimem (Veresiye) Defteri Borçlarının Ödenmesi

Yusuf Sürmen¹Hasan Abdioğlu²

¹ Prof. Dr.,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü Emekli Öğretim Üyesi
yusufsurmen@ktu.edu.tr

² Sorumlu Yazar

Prof. Dr.,
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü
hasanabdioglu@ktu.edu.tr

Öz

İslam Peygamberi Hz. Muhammed (SAV)'in "Sağ elin verdiği, sol el bilmeyecek" Hadis-i Şerifi ile Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı ve müftüsü Şeyh Edebali (- 1326)'nin "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" veciz sözünde hayat bulmuş hali olan zimem (veresiye) defteri borçlarının ödenmesi Osmanlı Devleti (1299 -1922)'nin dayanışma ve yardımlaşma gelenekleri arasında yer alan değeri yüksek bir infak (ödeme) örneğidir. Bir toplumun birliktelik ve devamlılığının sağlanmasında maddi kültür değerlerinin yanı sıra manevi kültür değerleri de önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Ramazan ayında düşük gelir düzeyine sahip mahallelerde ihtiyaç sahibi kişilerin veresiye defterlerine yazılı borçlarının bir kısmının ya da tamamının hayırseverler tarafından ödenmesi "zimem defteri geleneği" Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan önemli bir manevi kültür örneğidir. Bu Çalışma'nın amacı, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar uzanan zimem defteri geleneğini bir Arşiv Belgesi ile açıklamaktır. Bu Çalışma'da öncelikle Osmanlı Devleti'nde dayanışma ve yardımlaşma uygulamalarına ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Daha sonra Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan temin edilen Arşiv Belgesi'nin incelenmesi ile zimem defteri uygulaması açıklanmıştır. Arşiv Belgesi, Osmanlı Devleti'nde 1879 -1880 (Rumi : 1295 - 1296) yıllarında, bir bakkala olan belirli kişilerin borç kayıtlarının tutulduğu 'Zimem Defteri Örneği'dir. Belge, sağdan sola doğru Arap alfabesinden oluşan Osmanlıca, rik'a (Osmanlı Devleti'nde kullanılan el yazısı biçimidir) ve Arap rakamları ile özel sembollerin birleşimiyle oluşan Osmanlı sayıları ile yazılmıştır. Zimem Defteri Örneği'ndeki kayıt yöntemi ise basit (tek yanlı)'tır. Basit kayıt yöntemi'nde sadece borçlu kişilerin adları ve borç tutarları kayda alınmaktadır. Arşiv Belgesi'nde dönemin iktisadi koşullarına uygun olarak gaz yağı, şeker, pirinç, sabun, kahve gibi temel ihtiyaç malzemesi ürünlerin alışverişinin yapıldığı görülmektedir. Gerçekleştirilen alışverişlerin satın alınma hacmi incelendiğinde şeker, pirinç ve gazyağı alışverişinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Zimem defteri sadece bireysel borç ve alacakların kaydedildiği nesne olmanın ötesinde, toplumun tüketim yapısı, aile ekonomisi, sosyal dayanışma anlayışı ve kayıt kültürü hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zimem Defteri, Osmanlı, Ramazan Ayı

Jel Kodları: M40, P46, Z12

A Ramadan Tradition Extending from the Ottoman Era to the Present: Paying Off Debts in the Zimem (Credit) Ledger

Abstract

The payment of debts recorded in zimem (credit) ledgers—an embodiment of the saying of the Prophet of Islam, Hz. Muhammad (PBUH), "Let not your left hand know what your right hand has given," and the famous maxim of Sheikh Edebali (d. 1326), the first judge and mufti of the Ottoman Empire, "Let man live so that the state may live"—is a highly valued example of infak (charitable giving) among the traditions of solidarity and mutual assistance in the Ottoman Empire (1299 - 1922). In ensuring the unity and continuity of a society, moral and spiritual cultural values play an important role alongside material cultural values. Particularly during the month of Ramadan, the practice in low-income neighborhoods of paying off some or all of the debts recorded in shopkeepers' credit ledgers by charitable individuals—known as the "zimem defteri tradition"—is a significant example of intangible cultural heritage passed down from the Ottoman Empire to the present day. The purpose of this study is to explain the zimem defteri tradition, which extends from the Ottoman Empire to the present day, through an archival document. The study first provides expla-

nations regarding the practices of solidarity and mutual assistance in the Ottoman Empire. It then explains the zimem defteri practice through the examination of an archival document obtained from the Presidency of the Manuscripts Institution of Turkey. The Archival Document is an example of a zimem (credit) ledgers from the Ottoman Empire, recording the outstanding debts of specific individuals to a grocery shop (bakka) during the years 1879 -1880 (Rumi calendar: 1295 - 1296). The Document is written from right to left in Ottoman Turkish, using the Arabic alphabet, rik'a script (a handwriting style used in the Ottoman Empire), and Ottoman numerals, which combine Arabic numerals with special symbols. The recording method in this zimem defteri example is single-entry (simple). In this method, only the names of the debtors and the amounts of their debts are recorded. The Archive Document reveals that basic necessities such as kerosene, sugar, rice, soap, and coffee were purchased in accordance with the economic conditions of the period. When the volume of these transactions is examined, it is understood that the purchasing of sugar, rice, and kerosene was more predominant." Far more than a mere record of individual debts and receivables, the Zimem Defteri offers valuable insights into the consumption patterns of Ottoman society, household economies, the tradition of social solidarity, and the culture of record-keeping.

Keywords: Zimem Ledger, Ottoman, Ramadan Month

Jel Codes: M40, P46, Z12

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Sürmen, Y., & Abdioğlu, H. (2026). Osmanlı Devleti'nden günümüze uzanan bir Ramazan geleneği: Zimem (veresiye) defteri borçlarının ödenmesi. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 81–90.

GİRİŞ

Bir toplumda hırsızlık, kapkaç, gasp ve çoğu zaman şiddet olaylarının meydana gelmesinin altında yatan en önemli sebeplerden bir tanesi de ekonomik sıkıntılar ve yoksulluktur. Gelişmiş ülkelerde yoksulluk algısı ile gelişmemiş ülkelerde bu algı farklılık gösterebilmektedir. Şöyle ki, gelişmiş toplumlarda bilgi teknolojisine ulaşmamak ya da sosyal ve kültürel etkinliklere katılamamak bir yoksulluk ölçütü olabilirken, gelişmemiş toplumlarda ise hayatta kalabilmek için yeterli gıda ve barınma düzeyine sahip olmak bir ölçüt olarak alınabilmektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre değerlendirilen yoksulluk kavramı insanlığın dünya hayatında oluşturduğu uygarlık seviyesi değerlendirildiğinde elbette ki yalnızca temel ihtiyaçların karşılanması düzeyinde değerlendirilmemelidir. Ancak Amerikalı psikolog Abraham Maslow'un *İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidi*'nde temel birincil düzeyde yer alan insanın hayatta kalabilmesini sağlayacak yeme-içme, giyim ve barınma gibi ihtiyaçları karşılayabilmesi birincil seviyede önemlidir (Taştekin, 2021: 222). Esasen yoksulluk kavramı iktisadi, sosyal ve psikolojik yönleri ile değerlendirilmesi gereken geniş bir kavram olarak düşünülebilir. Oxford Kıtık Yardımı Komitesi (*Oxford Committee for Famine Relief = OXFAM**) tarafın-

dan hazırlanan **Küresel Eşitsizlik Raporu**'na göre 2024 yılında küresel milyarderlerin serveti bir önceki yıla göre üç kat artış göstermesine karşın, yoksulluk içinde yaşayan kişi sayısı 1990 yılından bugüne kadar kayda değer bir değişim göstermemiştir (OXFAM, 2025).

İnsanoğlunun esas ihtiyaçlarını karşılayabilmesi temel insan haklarındandır (Hazıroğlu, 2021: 255). İslam Peygamberi Hz. Muhammed (SAV) savaş şartlarında dahi kendisine iletilen insani yardım taleplerine kayıtsız kalmamış, insanlığın en temel ihtiyacı olan gıda desteğinin sağlanması için gerekli adımların atılmasını sağlamıştır (Tekin, 2024: 27). Zor durumda olan insanlara dini, ırkı, rengi, kökeni, cinsiyeti ve sosyal statüsü gözetilmeden yapılan bu yardımlar İslam inancının insana verdiği değer en somut göstergelerinden olmuştur. Zor durumda kalmış insanlara karşı; çıkar, menfaat ya da sömürüye dayalı bir ilişki değil, aksine cömertlik ve yardımcı olma anlayışı ile destek olma düşüncesi İslam dininin temel gereklerinden- dir. Bireyleri inancı, ırkı, rengi, kökeni, cinsiyeti ve sosyal statülerine göre ayırmadan, onlarla iletişim kurmak İslam inancının insana verdiği değer bir gereğidir. Hz. Muhammed (SAV)'in, bir toplumda birlikte yaşayan insanların değişik din, ırk ve düşünce yapısına sahip olsalar bile yardım-

* OXFAM, 1942 yılında kurulan ve küresel yoksulluğun hafifletilmesine odaklanan 21 bağımsız sivil toplum kuruluşundan oluşan İngiltere merkezli bir konfederasyondur.

laşmanın kaçınılmaz olduğunu sergileyen davranışları olmuştur (Tekin, 2024: 27). İslam inancına göre; her şey Allah'ındır. Allah, Kuran-ı Kerim'de "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır." (Nisa Suresi, 131. Ayet) buyurur. Dolayısıyla insan Dünya hayatında sahip olduğu malların emanetçisidir. Yine Allah, Kuran-ı Kerim'de "Rabbim kullarından dilediğine rızık bol verir, dilediğine ise az verir. Şunu bilin ki, hayır yolunda ne harcarsanız, Allah onun yerine yenisini lütfeder. Çünkü O, rızık verenlerin en hayırlısidir (Sebe Suresi, 39. Ayet) buyurur. Dünya hayatının bir sınav yeri olması sebebiyle rızık insanlar arasında eşit dağıtılmamıştır. Bununla birlikte her birey kendisine verilen rızık gücüne göre ihtiyaç sahipleri ile paylaşma sorumluluğu taşımaktadır.

İnfak (إنفاق), harcama, ödeme anlamlarına gelen Arapça bir sözcüktür. İnfak, İslam inancına göre; herhangi bir menfaat ya da karşılık beklemeden yalnızca Allah rızası için yapılan harcama, yardım ve iyiliklerdir (Taştekin, 2021: 227). İnfak, zekât, sadaka, fitre, yardım gibi Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik tüm hayır ve yardım işlerini de kapsayan geniş kapsamlı ahlaki ve dini bir kavramdır. İçinde yaşanılan toplumda yoksulluğun giderilmesi ve sosyal adaletin sağlanması noktasında insanoğlunun sorumlulukları vardır. Bu sorumluluk sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı ile gerçekleştirilebilmektedir. Yaşamda sürdürülebilirliğin sağlanması bakımından insanın belirli dönemlerde maddi ve manevi destek hissettiği zamanlar olabilmektedir. Türk kültüründe her daim yoksullara, düşkünlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek var olmuştur. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde kurulan vakıflar, medreseler, kervansaraylar, imarethaneler ve hastaneler bu yardım kuruluşlarının başında gelmektedir (Işık Erol, 2014: 154; Bostan, 2017: 120). İnfak ibadetinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayan her türlü uygulama esasen toplumda kötü davranışların azalmasına katkı sağlayabilecektir. Bu uygulamalardan bir tanesi de **zimem** (veresiye) **defteri** borçlarının ödemesi geleneğidir. Zimem defteri; bakkal, manav, kasap vb. esnaf dükkânlarından yapılan alışverişlerde ödemesini alışveriş esnasında yapamayan kişilerin daha sonra ödenecek borç bilgilerinin tutulduğu veresiye defteridir. Zimem defterinde yer alan borçların ödenmesi maddi bir infak faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti'nde özellikle Ramazan ayında varlıklı kişilerin bu defterlere kayıtlı borçların bir kısmını ya da tamamını ödemeleri "*zimem defter geleneği*" olarak adlandırılmaktadır. *Zimem defter geleneği* yardımlaşma, dayanışma, paylaşma ve toplumsal birlik bütünlüğün en güzel örneklerinden bir tanesidir (Özdemir, 2023: 557). İslam Peygamberi Hz. Muhammed (SAV)'in "*Sağ elin verdiği, sol el bilmeyecek*" Hadis-i Şerifi ile Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı ve müftüsü Şeyh Ede-

bali (- 1326)'nin "*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın*" veciz sözünde hayat bulmuş hali olan **zimem defteri** borçlarının ödenmesi Osmanlı Devleti (1299 -1922)'nin dayanışma ve yardımlaşma gelenekleri arasında yer almaktadır. *Zimem defter geleneği* dini ve hayır amaçlı yardımların çoğaldığı Ramazan ayında yaygın bir şekilde gerçekleştirilmekle birlikte bu gelenek yılın diğer aylarında da yapılabilmektedir. Benzer şekilde gelişmiş ülke ve ekonomilerde dahi düşük gelir düzeyine sahip mahalle ve semtlerde bu uygulama gerçekleştirilebilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bu Çalışma'nın amacı, infak ibadetinin toplumdaki yeri ve önemi ile bu ibadetin bir uygulama biçimi olarak **zimem defteri** borçlarının ödenmesi ve bunun bir arşiv belgesi ile açıklamaktır. Bu amaçla Çalışma'nın devam eden İkinci Bölümü'nde Osmanlı Devleti'nde dayanışma ve yardımlaşma türleri ve Üçüncü Bölümü'nde ise Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan temin edilen Arşiv Belgesi incelenerek **zimem defteri** uygulaması açıklanmıştır. Sonuçta ise Çalışma'nın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA TÜRLERİ

Osmanlı Devleti, çok zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Batının, Orta Çağ'ı yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti inanç ayrımı yapmaksızın bütün halkına ulaşarak sorunların çözüm yollarını aramıştır (Tetik ve Korkmaz, 2022: 423). Gerek adalet sistemi ve gerekse sosyal yardımlaşmaya verilen önem ile her daim ihtiyaç sahibi kişilerin yanında olabilmenin yollarını arayan bir kültür inşa etmiştir. Osmanlı Devleti, kendinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlak, örf, inanç ve birçok manevi özelliklerini örnek almış ve devletin devamlılığında esas uygulamalar olarak devam ettirmiştir (Işık, 2009: 2). Bir toplumda kültürel unsurlar o toplumun ahlaki ve etik değerlerini yansıtır. Bu değerler insan onuruna verilen kıymetin bir göstergesidir. Toplamları bir arada tutan en önemli unsurlardan bir tanesi manevi kültür ögesi olarak ortak değerler; örf, adet ve geleneklerdir. Meşhur sosyolog İbn-i Haldun (1332-1406), "Mukaddime (Giriş)" adlı eserinde toplumları ayakta tutan en önemli unsurlardan bir tanesinin de manevi kültür öğelerinin olduğunu ifade etmiştir (Topbaş, 1999: 473). İslam Peygamberi Hz. Muhammed (SAV) "*İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır*" ile "*Komşusu açken, tok yatan bizden değildir*" Hadis-i Şerifleri sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın önemini gözler önüne sermektedir. Ayrıca Türk toplumunun yardımlaşma ve sosyal dayanışmaya verdikleri önem Orhun Yazıtları (Kitabe) ile Kutadgu Bilig (*Mutluluk Bilgisi*)'de hakanların, "*Halkı yoksul-*

luktan kurtarmak ve onları aç bırakmamak” sözleri yer almıştır (Duman, 1999 : 47).

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma, ihtiyaç sahibi bireylerin, toplum içerisinde temel ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında gösterilen faaliyetlerdir. Bireyleri yardımlaşmaya yönelten etmenler üç grup altında toplanabilir. Bunlardan birincisi **psikolojik etmenler** (*paylaşma, topluma katkı sunma, iyilik yapma vb.*), ikincisi **dini etmenler** (*İslami inanış esasında zenginlerin mallarında fakirlerin hakları olması vb.*) ve üçüncüsü ise **kültürel etmenler** (*toplum içerisinde kuşaktan kuşağa aktarılan yardımlaşma düşüncesi vb.*) dir (Çetin, 2014: 87). Sosyal yardımlaşma, bireylerin toplumsal yaşam içerisinde ihtiyaç sahibi kişileri gözeterek onların asgari yaşam şartlarında bir hayat sürmelerine destek olma faaliyetidir. İnsanoğlu yaratılışı itibarıyla maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılayabilmek için başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik gelenek ve görenekler toplumu ayakta tutan manevi unsurlardır (Çetin, 2014: 6). Gelenek büyük ölçüde somut olmayan kültürel miras öğelerini içeren ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerektiğine inanılan ve böylelikle kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel değerlerdir (Uysal ve Peker, 2022: 124). İslam inanç esasları ekseninde Osmanlı Devleti halkı ve yönetimi ile Ramazan ayına özel bir önem atfetmiştir. Hicrî ayların (*Müslümanların kullandığı özel bir takvimdeki 12 ayı ifade eder.*) dokuzuncusu, mübarek üç ayların ise sonuncusu olan Ramazan ayında Kur’an-ı Kerim indirilmeye başlanmıştır (Uysal ve Peker, 2022:123). Ramazan, Müslümanlar arasında hayır ibadetlerinin daha yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği mübarek bir aydır. Ramazan ayının manevi bereketinden herkes faydalanmak için yarışır halde olmuşlardır. Ramazan ayı Türk milleti için sadece oruç tutmak ve ibadet olarak sınırlandırılmamış, ayrıca Türk gelenek, inanç ve toplumsal değerler ile harmanlanması sonucunda *“Türk Ramazan Kültürü”* oluşturulmuştur (Çetin, 2020: 14). Osmanlı Devleti’nde dayanışma ve yardımlaşma türlerini **zimem defteri borcunun ödenmesi, sadaka taşı, fıtır sadakası, zekât, sadaka-i seniyye ve narh (tavan fiyat) defteri** uygulaması gibi sayabiliriz. Birçoğu Ramazan ayı içerisinde gerçekleştirilen bu dayanışma ve yardımlaşma türleri aşağıda açıklanmıştır.

Zimem Defteri Borcunun Ödenmesi: Veresiye alışveriş yapan ancak, mali imkânı olmayan kişinin borcunun, başka kişi tarafından habersiz ödenmesi şeklindedir.

Özellikle düşük gelir düzeyine sahip mahallelerde kişilerin esnaftan yaptıkları alışverişlerini yazdırarak ay sonlarında ya da kişinin eline gelir geçtiğinde ödemesi esasına dayanmaktadır. Ödemeler yılın her dönemi olabilmekle birlikte özellikle Ramazan ayında varlıklı kişilerin bu defterlere kayıtlı borçların bir kısmını ya da tamamını

ödemeleri **zimem defter geleneği** olarak adlandırılmaktadır. Mali imkânı olmayan insanların zimem defteri borçlarının ödenmesi ile bir infak türü olarak değerlendirileceğimiz uygulama esasen sosyal adaletsizliğin önüne geçilmesine katkı sunmaktadır. Hayırda bulunan kişi Allah’ın rızasını kazanma gayretinin yanı sıra, psikolojik açıdan da kendisini böylelikle iyi hissetmektedir. Zimem defteri borçlarının ödenmesine yönelik herhangi bir maddi güç sınırının söz konusu olmaması, kişinin infakında ödeme gücünün referans alınması toplumun tüm kesimlerinin bu hayra yönelebilmesine imkân sağlamaktadır. Çalışma’nın Üçüncü Bölümü’nde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı’ndan sağlanan bir zimem defter örneğine yer verilerek bu infak faaliyetinin icrasına ve kayıt yöntemine ilişkin ayrıntılı açıklamalarda bulunulacaktır.

Sadaka Taşı: İstanbul’da ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çok sayıda uygulama alanı olan bir yardımlaşma ve dayanışma şeklidir.

Sadaka taşları genellikle birkaç sokağın birleşim yerlerinde ya da dini mekânların yakınlarında bulunmaktaydı (Özönder, 2000: 161). Sadaka taşlarına bırakılan nakdi ya da aynı yardım unsurundan ihtiyaç sahibinin, ihtiyacı olanı ve ihtiyacı olduğu kadarını alması, kalanı diğer ihtiyaç sahiplerine bırakması takdir edilecek bir kültürel olgunluk seviyesini göstermektedir. Sadaka taşlarına her türlü temel ihtiyacı karşılayabilecek satın alma gücüne sahip iktisadi kıymetler bırakıldığından dolayı çok etkili bir yardımlaşma ve dayanışma şekli olduğu ifade edilebilir. Nakdi yardımın yanı sıra sadaka taşlarına sınırlı olsa gıda, giyim malzemesi gibi aynı yardım unsurlarının bırakıldığı da olmaktaydı. Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç sahibi insanların gururlarını incitmeden ve onları istemek durumunda bırakmadan son derece naif bir yardım şekli olarak sadaka taşı uygulaması hayata geçirilmiştir (Çetin, 2014: 91 ve Çakıcı, 2020: 206). Böylelikle yardım alan tarafın incinmesi ve yardımı veren tarafın ise riyadan korunması sağlanmış olmaktadır. Sadaka taşı uygulaması **veren elin ve alan elin gizli kalmasını** sağlayarak yardımlaşmada insan onurunu incitilmesinin önüne geçen en güzel örneklerden biri olmaktadır. Sadaka taşları bir toplumda dayanışma, yardımlaşma, empati ve yardım severlik duygularının somut göstergesi niteliğindedir (Özdemir, 2023: 558). Aşağıda yer alan Fotoğraf 1 ve 2 de sadaka taşı örnekleri bulunmaktadır.

FOTOĞRAF 1 Sadaka Taşı

Kaynak: <https://www.sadakatasi.org.tr/page/sadaka-taslari/216> (05.07.2026)

FOTOĞRAF 2 Sadaka Taşı

Kaynak: <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-243108/sadaka-tasi.html> (05.07.2026)

Fıtır (Fitre) Sadakası: Ramazan orucunu tutarak *Ramazan Bayramı*'na ulaşmanın bir şükrü olarak; dinen zengin olan bir Müslüman kişinin belirli özellikleri taşıyan ihtiyaç sahiplerine vermesi vacip olan yardımlaşma şeklidir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2025).

Zekât Vermek: Zekât, dinen zenginlik ölçüsü kabul edilen miktarda mala sahip olan kimselerin Kur'an-ı Kerim Tevbe Suresi 60. Ayette belirtilen kişilere (*fakirler, miskinler, zekât toplamakla görevlendirilen memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen kimseler, esaretten kurtulacaklar, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış olanlar*) verilmesi farz olan hayır ve yardımlaşma şeklidir.

Sadaka-i Seniyye: Osmanlı Devleti'nde önceki dönemlerde benzer uygulamaların varlığı bilinmekle beraber özellikle II. Abdülhamit (*Taht : 1876 -1909*) döneminde sistematik biçimde uygulanan, her hafta farklı mahalle ya da bölgelerde ihtiyaç sahibi kimselere dağıtılan

yüksek miktartlı aynı yardımlaşma şeklidir (Tetik ve Korkmaz, 2022: 425).

Narh (Tavan Fiyat) Defteri: Halkın satın alma gücünü koruyabilmek ve haksız rekabeti önleyerek fırsatçılığın önüne geçebilmek amaçlarıyla Devlet'in mal ve hizmet satışlarında **narh** fiyatların belirlenmesi ve bu fiyatların Narh Defteri'ne yazılarak takip ve denetim işlemlerini yürütülmesi şeklidir (Çetin, 2020: 23).

Sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri üç grup altında toplanabilir. Bunlardan **birincisi** Devlet'in oluşum ve himayesinde sürdürülen yardım ve dayanışma faaliyetleri, **ikincisi** ulusal ya da uluslararası ölçekte kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarınca gerçekleştirilen yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleri ve **üçüncüsü** ise bireylerin hayır amaçlı olarak ya da dini inançlarının bir gereği olarak gerçekleştirdikleri yardımlaşma ve dayanışma faaliyetleridir (Taştekin, 2021: 224). Sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın örneklerini Türk toplumu en zor zamanlarda ciddi sınavlar vererek başarmış bir millettir. Gerek Kurtuluş Savaşı (1919 - 1922)'nda topyekûn bir halkın gösterdiği fedakârlık örnekleri ve gerekse deprem, sel, afet gibi mücbir sebep hallerinde yaraların bir an evvel sarılmasına yönelik gösterilen özveriler bunun en somut örneklerindendir (Çakıcı Okur ve Çakıcı, 2020: 207). Türkiye'de özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde artan yoksullaşma ile yardım kuruluşları alanında bir örgütlenmeye gidilme ihtiyacı doğmuş ve 2011 yılında kurulan T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bu konuda sorumlu kurum olarak çalışmaya başlamıştır. Bu Bakanlık bünyesinde kurulan Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) ihtiyaç sahiplerinin koruyarak toplumda sosyal ve ekonomik adaleti sağlama amacındadır (Işık Erol, 2014: 166). Böylelikle toplumsal refah ve barışın elde edilebilmesine katkı sağlanmaktadır (Işıktaş, 2024: 15).

OSMANLI DEVLETİ'NDE ZİMEM (VERESİYE) DEFTERİ BORÇLARININ ÖDENMESİ GELENEĞİ VE ARŞİV BELGESİ ÖRNEĞİ

Zimem defteri, alışveriş sonucunda tahakkuk eden borçların tutarları ile borçlunun bilgilerinin yazılı olduğu nesne olup "veresiye defteri" olarak da bilinmektedir. Çoğunlukla Ramazan ayında varlıklı insanlar düşük gelir düzeyine sahip mahallelerde esnaftan bakkal, manav, kasap gibi dükkânlara girerek varsa zimem defterinizi çıkartınız, "*defterin başından, ortasından ve sonundan şu kadar sayfanın hesabını ya da tüm defterin hesabını toplayınız*" derlerdi. Esnaf da "*şu kadar para tutmaktadır*" deyince "*silin borçlarınızı Allah kabul eylesin*" diyerek borcu öder ve giderdi (Çetin, 2014: 5). Bu anlayış çerçevesinde yapılan yardım ile borcu ödeyen kimlerin borcunu ödediğini,

borcu ödenenler ise kimin borcu ödediğini bilmezlerdi. Bu yönüyle infak, İslam dininin gereklerine uygun bir usulde gerçekleştirilmiş olmaktadır. Zimem defteri borçlarının ödenmesi hayrı zenginin mağrur, fakirin ise mağdur olmasını önlemesi bakımından örnek bir hayır şeklidir. Dolayısıyla zimem defter geleneğinde Allah'ın rızasını kazanmak hem niyetle ve hem de uygulamada temel amaç olarak ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2020: 23).

Zimem defterlerine dayalı alacaklı sayısı, işletmenin faaliyet konusuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Özellikle halk ile yoğun ilişki içerisinde bulunan bakkal, kasa, kalaycı, semerci, kahveci, yorgancı, nalbant, fesçi, bakkırcı, aktar, haffaf (*yumuşak deri ayakkabı imal eden ve satan*), terzi, kumaşçı, doğramacı, çuhacı (*kumaş, bez ve dokuma ürünler satan*), nalbur, eczacı, *celep* (*hayvan tüccarı*), debbağ (*derici*) ve fırıncı esnafının zimem defterinden dolayı alacaklı sayısının fazla olduğu söylenebilir.

Bu Çalışma'da yöntem olarak arşiv belge taraması ve tahlili gerçekleştirilmiştir. **Arşiv belge tahlili**, belgelerin sadece okunmasını değil, içeriklerinin de bilimsel yöntemler ile değerlendirilmesini kapsar. Arşiv belge tahlili sırasında, belgenin tarihi, belgenin kim tarafından düzenlendiği, yazılış amacı, belgenin dili ve terminolojisi, Osmanlıca ise transkripsiyonu (*çeviri*), günümüz Türkçesine aktarımı, olayların tarihî bağlamı, belgenin güvenilirliği ve araştırma sorusuna nasıl katkı sağladığı hususları açıklanır. Tarama, Osmanlı Devleti Arşivi ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti Arşivi'nde yapılan taramada doğrudan *zimem defter* örneği olarak Çalışma'ya konu olabilecek bir belgeye rastlanılmamıştır. Zimem defteri konusunda çalışmalar olmakla birlikte **arşiv belgesi tahlili** ile konu açıklanmamıştır. Bu yönüyle Çalışma, ilgili bilim dalına *zimem defter örneği* ile katkı sunan özgün ilk çalışmadır denilebilir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nda, Kurumun başlıca yoluyla edindiği "*nakit hesap defteri*" içerisinde yer alan bir *zimem defter* sayfası çalışma konusu kapsamında değerlendirilmek üzere esas alınmıştır. Arşiv Belgesi'nin içeriğinden bakkal malzemelerinin alışverişine dayalı olarak kayıtların tutulduğu anlaşılmaktadır. Arşiv Belgesi ilgili Kurum'dan resmi yazışma yoluyla elektronik formda temin edilmiştir. Bu *zimem defteri* sayfasının Çalışma'da kullanılma nedeni, defter sayfasının bir düzen içerisinde, okunaklı bir şekilde hazırlanmış olması ve bir bakkal veresiye defterinde olabilecek alışveriş hacmini ayrıntılı bir şekilde vererek dönemin iktisadi çıkarımlara imkân tanıyor olmasıdır. Arşiv Belgesi'nin transkripsiyonunu ve tahlili gerçekleştirilerek Belge'nin içeriği, dönemin ekonomik şartları, kayıt yöntemi ve yazı biçimi hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Arşiv Belgesi'nin okunmasını, ala-

nında uzman bir kişi yapmıştır. Arşiv Belgesi'nin tahlili ise anılan uzman kişi ile birlikte yapılmıştır.

Aşağıda 1879 -1880 (*Rumi : 1295-1296*) yılına ait Zimem Defteri örnek sayfası bulunmaktadır. Bu Defter sayfasının transkripsiyonu Belge'nin devamında yapılmıştır.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan temin edilen Arşiv Belgesi, 1879 -1880 (*Rumi : 1295 - 1296*) yıllarına ait belirli kişilerin bir bakkala olan borç kayıtlarının tutulduğu "*Zimem Defteri Örneği*" dir. Arşiv Belgesi'nde **Ramiz Efendi, Bolpaça Mehmet Efendi ve Ahmet Bey** olmak üzere üç kişiye ait bakkal borç listesi yer almaktadır. Arşiv Belgesi'nde **sadece** birinci sütununda yer alan **Ramiz Efendi**'ye ait *zimem defteri* sayfasının transkripsiyonu yapılmıştır. Sadece **Ramiz Efendi**'ye ait sayfanın transkripsiyonun yapılma nedeni ise Arşiv Belgesi'nin daha okunaklı olarak yazılmış olmasıdır. Arşiv Belgesi'nde kullanılan muhasebe kayıt yöntemi **basit** (*tek yanlı*)'tır. Bu kayıt yöntemi ile tutulan *zimem defterinde*, **sadece** borçlu kişilerin adları ve tutarları kayda alınmakta; alacaklı taraf ise - *genelde* - esnaf olabilmektedir. Arşiv Belgesi'nde **Ramiz Efendi**'nin borçları alt alta yazılmış ve altına toplu bir rakam verilmiştir. Toplu rakamların varlığı aritmetik kontrol ve denetim süreçleri için veri teşkil etmektedir. Arşiv Belgesi, Osmanlı Devleti'nde bireysel borç ve alacakların nasıl takip edildiğine ilişkin de bilgi vermektedir. Arşiv Belgesi'nde dönemin iktisadi koşullarına uygun olarak gaz yağı, şeker, pirinç, sabun, kahve gibi temel ihtiyaç malzemesi ürünlerin alışverişinin yapıldığı görülmektedir. Gerçekleştirilen alışveriş hacmi incelendiğinde toplam 12 kıyye şeker, 9 kıyye pirinç, 5 kıyye gaz yağı, 2 kıyye sabun ve 300 dirhem kahve alışverişi yapıldığı anlaşılmaktadır. Defter yaprağından görülebileceği üzere "*hanımı*" ve "*babası*" veresiye borçlar için elden ödeme yapmışlardır. Ancak *zimem defter* borçları hayır severler tarafından ödeyenin kimliğini ortaya çıkarmayacak bir şekilde gizli olarak yapılmaktadır. Böyle bir durumda da çoğunlukla *zimen defteri* sayfası yakılarak ya da yırtılarak imha (*yok*) edilmektedir. Arşiv Belgesi, Rumi takvime (*Hicret'i (622) başlangıç kabul eden güneş yılı esasına dayalı bir takvimdir.*) göre düzenlenmiştir.

Ramiz Efendi		1879 - 1880 (Rumi : 1295 - 1296)
Para *	Kuruş **	
30	220	Aktarılan Toplam
	8	Şeker, 10 Kıyye ***
20	4	Pirinç, 2 Kıyye
10	1	
30	3	Sabun, 2 Kıyye
	1	
	237	
	5	Gaz Yağı, 3 Kıyye
	6	Pirinç, 3 Kıyye
	248	
	60	Hanımı Elden Ödedi
	188	
	4	Kahve, 100 Dirhem ****
	2	Gaz Yağı, 1 Kıyye
	194	
	2	Pirinç, 2 Kıyye
	2	Şeker, 1 Kıyye
	198	
10	4	Kahve, 100 Dirhem
	4	Pirinç, 1 Kıyye
30	2	Gaz Yağı, 1 Kıyye
	1	
	209	
	4	Pirinç, 1 Kıyye
	213	
	105	Babası Elden Ödedi
	108	
	4	Kahve, 100 Dirhem
	2	Şeker, 1 Kıyye
	114	
	000	

* Para : Osmanlı Devleti'nde kullanılan değer ölçüsü birimidir.

** Kuruş : Osmanlı Devleti'nde kullanılan değer ölçüsü birimidir.
1 Kuruş = 40 paradır.

*** Kıyye (Okka): Osmanlı Devleti'nde kullanılan ağırlık ve hacim ölçüsü birimidir. 1 Kıyye = 1 282 gram ya da litredir.

****Dirhem:Osmanlı Devleti'nde kullanılan ağırlık ölçüsü birimidir.
1 Dirhem = 3,207 gramdır.

SONUÇ

İnsan sosyal bir varlıktır ve yaşadığı toplumda temel ihtiyaçlarının karşılanmasını arzulamaktadır. Bunun gerçekleşmemesi halinde ise insanın toplumu rahatsız edebilecek hal ve hareketleri olabilmektedir. İhtiyaçların karşılanması amacıyla hükümetler çözüm üretme noktasında her ne kadar sorumlu olsalar da bütçe imkânları, savaş hali, küresel istikrarsızlıklar gibi durumlar sürdürülebilir çözümlerin üretilmesini engelleyebilmektedir. Bu noktada insanların gerek kültürel değerleri ve gerekse inanç esaslarının bir gereği olarak infak ibadetine yönelmesi toplumsal huzura, birlik ve beraberliğe katkı sunmaktadır. Dolayısıyla bir arada yaşayan insanların çeşitli sebepler ile birbirlerine ihtiyaç duymaları mümkündür. Bu konuda bireyler arasındaki farklılıkların yardımlaşma ve dayanışmaya engel teşkil etmemesi insani değerlerin ve kutsal inançların bir gereğidir. Gelir seviyesi düşük mahallelerde zimem defterlerinde yer alan borçların ödenmesini esas alan infak faaliyeti, yardımı yapan ve yardımda bulunan taraflar için din, dil, ırk, düşünce, cinsiyet vb. gözetilmeksizin yapılması sebepleriyle çok kıymetli ve yaşatılması gereken insanlığa ait kültürel bir miras geleneğidir.

Osmanlı Devleti'nde bütün azınlıklara eşit seviyede muamele gösterilmiş ve toplum içerisinde dayanışma ve azınlıklar arası birlik ve beraberlik esasına dayalı çabalara destek olunarak asgari düzeyde düzenleyici ve denetleyici rol oynamıştır (Dağ, 2014: 2). Bir çatının altında her türlü inanca sahip toplulukların tek bir devlet bilinci içerisinde bu kadar uzun bir süre yaşayabilmeleri de ancak birlik ve beraberliğe dayalı güçlü manevi yapı ile mümkün olabilmektedir. Osmanlı Devleti geleneklerinde sadece insanlara değil ve aynı zamanda hayvanlara ve doğaya karşı geliştirdiği çok sayıda yardım ve korumaya dönük uygulamalar mevcut olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin mirasçısı konumunda olan Türkiye Cumhuriyeti, milli ve manevi değerlerine sahip nüfus potansiyeli ile çok duyarlı ve zengin bir hayırsever kültüre sahiptir. Gönüllülük kapsamında gelişen bu kültürel anlayış ile Türk toplumu her zaman din, dil, ırk, mezhep ve cinsiyet fark etmeksizin ihtiyaç sahibi bireylerin yanında olmuştur. Bugün T.C. Milli Eğitim Bakanlığı müfredatında yer alan değerler eğitimi kapsamında verilmeye çalışılan merhamet, şefkat, sevgi, saygı, nezaket, yardımseverlik, paylaşma, dayanışma, empati, sabır, öz denetim, sorumluluk, duyarlılık, samimiyet, cömertlik, hürmet ve misafirperverlik gibi değerlere yönelik bilgilerin Osmanlı Devleti'nde zimem defter geleneği, sadaka taşları, sadaka-i seniyye gibi dayanışma ve yardımlaşmayı esas alan geleneklerle somut uygulanıyor olması Türk kültürünün manevi derinliğinin somut göstergeleridir. Değerlerin yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılma-

sında tüm topluma ulaşabilmek açısından eğitim ve öğretim süreçlerinde okul öncesi eğitimden başlamak üzere temel eğitimin her seviyesinde bu değerlerin anlatılması ve gelenekleri yaşatan fiili uygulamaların insanlara, hayvanlara, doğaya ve tüm dünya ya karşı gerçekleştirilmesi amaca uygun olacaktır.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'ndan temin edilen Arşiv Belgesi “*zimem defteri borçlarına*” örnek teşkil edecek kayıtlar içermektedir. Bu defter kayıtları üzerinden infak sahibi, borçları gizlice ödeyerek ihtiyaç sahibi kişilere yardımda bulunabilmektedir. Böyle bir durumda da çoğunlukla ilgili defter sayfası yakılarak ya da yırtılarak imha edilmektedir. Dolayısıyla *zimem defterleri* ihtiyaç sahiplerinin toplumda onurlarını zedelemekten yapılan yardımların ve toplumsal dayanışmanın belgesi niteliğinde olabilmektedir. Arşiv Belgesi, Osmanlı Devleti'nde 1879 – 1880 (Rumi : 1295 - 1296) yıllarında, bir bakkala olan belirli kişilerin borç kayıtlarının tutulduğu ‘*Zimem Defteri Örneği*’dir. *Zimem defterlerinde* kullanılan yazı biçimi **rik’a**, kayıt yöntemi ise **basit** (*tek yanlı*)’tir. Bu kayıt yöntemi ile tutulan *zimem defterinde*, **sadece** borçlu kişilerin adları ve tutarları kayda alınmakta; alacaklı taraf ise - *genelde* - esnaf olabilmektedir. Arşiv belgesinde dönemin iktisadi

koşullarına uygun olarak gaz yağı, şeker, pirinç, sabun, kahve gibi temel ihtiyaç malzemesi ürünlerin alışverişinin yapıldığı görülmektedir. Gerçekleştirilen alışveriş hacmi incelendiğinde şeker, pirinç ve gazyağı alışverişinin hacminin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. *Zimem defteri* Osmanlı Devleti’nde sosyal dayanışma ve yardımlaşma kültürünü, özellikle Ramazan ayında yapılan hayır faaliyetlerini anlamak açısından çok önemli birincil kaynaktır. Öteyandan *zimem defteri* sadece bireysel borç ve alacakların kaydedildiği nesne olmanın ötesinde, toplumun tüketim yapısı, aile ekonomisi, sosyal dayanışma anlayışı ve kayıt kültürü hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Bu yönüyle *zimem defterleri* muhasebe tarihi, iktisat tarihi ve kültürel miras araştırmaları açısından da birincil kaynak niteliği taşımaktadır.

ORCID

Yusuf Sürmen <https://orcid.org/0000-0002-9200-9920>

Hasan Abdioğlu <https://orcid.org/0000-0001-7943-1847>

KAYNAKÇA

- Bostan, M. K. (2017). The place and importance of foundations in Ottoman. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(7), 119–128.
- Çakıcı Okur, F., & Çakıcı, A. B. (2020). Sosyal yardımlaşma bağlamında sivil toplumun rolü: Sosyal dayanışma ve yardımlaşma örnekleri. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(3), 203–208.
- Çetin, E. (2014). Bir sosyal yardımlaşma pratiği olarak askıda kahve ve sadaka taşı. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 85–96.
- Çetin, O. (2020). Geçmişten bugüne Ramazan gelenekleri ve geleneklerin yaşatılarak geleceğe aktarılmasına dair öneriler. *Türk Ekini Dergisi*, 6, 14–36.
- Dağ, A. (2014). *Osmanlı Devleti'nde sivil toplum ve sosyal hizmetlerin temel unsurları* (Araştırma Raporu). İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER).
- Duman, T. (2025, Nisan). Osmanlılarda sosyal güvenlik ve yardımlaşma. *Millî Eğitim Dergisi*. https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/6.htm
- Hazıroğlu, T. (2021). İktisadi dayanışma için yeni bir sistem olarak enflasyona endeksli TL ve karz-ı hasen fonu. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 7(2), 255–292.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Aydın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (n.d.). *Sadaka taşı*. <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-243108/sadaka-tasi.html>
- Sadaka Taşı Derneği. (n.d.). *Sadaka taşları*. <https://www.sadakatasi.org.tr/page/sadaka-taslari/216>
- Işık Erol, S. (2014). Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü'nün yoksullara yönelik sosyal politikaları: Van örneği. *Journal of Life Economics*, 1(2), 149–170.
- Işık, H. (2009). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum yaşamındaki rolü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 1–10.
- Işık, Z. (2022). Osmanlı toplumunda sûfilerin Ramazan Bayramı adet ve gelenekleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 393–409.
- Işıktaş, İ. (2024). Türk Silahlı Kuvvetlerindeki yardımlaşma ve dayanışma kültürü ile fırsat maliyeti üzerine bir çalışma. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 13(35), 11–44.
- Türk, M., Çelik, Ö., & Yazır, M. H. (Haz.). (2018). *Kur'ân-ı Kerim meali*. Çelik Yayınevi.
- Öztürk, M. (Çev.). (2012). *Kur'ân-ı Kerim meali*. Düşün Yayıncılık.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu. (n.d.). *Nakit hesap defteri* (Yazma Bağışlar Koleksiyonu, Nr. 05378; Bibliyografik Kayıt Nr. 350444). Süleymaniye Kütüphanesi. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/350444>
- Oxford Committee for Famine Relief. (2025). *Küresel eşitsizlik raporu 2025*. OXFAM. https://oxfam.dk/documents/ulighedsrapporter/english_davos_report_2025_at.pdf
- Özdemir, Ö. (2023). Osmanlı Devleti'nde bazı vakıf hizmetlerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi. *Marifet Dini Araştırmalar Dergisi*, 23(2), 553–572.

19. Özönder, H. (2000). Türk mahallelerinde sadaka taşlarının yeri ve önemi. *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 2.
20. Taştekin, O. (2021). Kur'an'da infak kavramı bağlamında sosyal yardımlaşma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 217–238.
21. Tekin, F. (2024). Hz. Peygamber'in Müslüman olmayanlarla yardımlaşma ve dayanışması. *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11–30.
22. Tetik, A., & Korkmaz, A. (2022). Osmanlı Dönemi'nde sosyal politika uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 423–443.
23. Topbaş, O. N. (1999). *Abide şahsiyetleri ve müesseseleriyle Osmanlı*. Altınoluk Yayınları.
24. Uysal, A., & Peker, S. (2022). Güncellenmiş ya da icat edilmiş Ramazan gelenekleri üzerine değerlendirmeler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 122–132.